

A POLGÁRLÉT ONTIKUS ALAPJAI ÉS A POLGÁROSODÁS KORSZERŰ MODELLJE

Az emberi életet a dolgok közé beilleszteni hivatott polgár létének fundamentuma mindmáig ingatag, a polgári mentalitásnak a transzcendens létre, az egyedül biztos alapra állítása egyelőre még mindig várat magára. Pedig a polgár léte — ezt senki nem vitatja — az emberi létezés, az emberi kultúra fundamentális kérdése. A polgár maga azonban nincs abban a helyzetben, hogy ezzel a kérdéssel szembenézzen. Sehogyan sem találja annak a módját, hogy a kultúrának, az embernek, a létnek az ő polgár voltánál átfogóbb, az ő mentalitásán túlmutató, neki ezért idegennek tetsző és számára gyanús szempontjait tudomásul vegye, és a maga sajátos helyét, szerepét a hozzájuk való viszonylatában keresse. A praktikus polgárnak úgy tűnik, nem ismerhet el olyan szempontokat, amelyek jelenlegi helyzetének ingatagságát leleplezik, helyzetét viszont nem szilárdíthatja meg pusztán gyakorlati alapon, e számára leleplezőnek tűnő szempontok elfogadása nélkül.

Az emberi életnek a dologi világba illesztését mint gyakorlati feladatot a polgárnak átengedő értelmiségi az, aki az emberlét szellemi alapjairól gondoskodik, aki tulajdonképpeni céljának azt tekinti, hogy emberségét a transzcendens létre alapozza. Az értelmiségi a polgárral szemben azért kezdeményezheti gondolkodásának biztos alapra állítását, mert a polgár erőfeszítései őt fölmentik a gyakorlati feladatoknak — a látókört lehatároló — kényszere alól, és próbálkozását siker akkor koronázza, akkor lesz képes valóban ontikus pozíciót kialakítani, a maga sajátos, a polgárétől különböző értelmiségi szerepét betölteni, ha nem felejtí el, hogy az emberlétet nem egyedül az ő értelmiségi szerepvállalása reprezentálja, hogy az ő szellemi teljesítménye föltételezi a polgár gyakorlati teljesítményét.

Az értelmiségi nem a maga létének fundamentumát keresi, hiszen ontikusan csak egyszerre az egész emberiség létét lehet megalapozni. De a történelem során távrólól sem mindig sikerült az egész társadalom, vagyis nemcsak az értelmiségi, hanem a polgár számára is megközelíthetővé tenni léte ontikus megalapozottságának tapasztalatát. És paradox módon nem azért volt ez így, mert mondanóját az értelmiségi valamilyen hermetikus, ezoterikus, saját belső használatára gyártott nyelven adta elő, mert nem gondolt kellőképpen a polgár — tőle annyira különböző — szempontjával, éppen fordítva azért, mert kiindulópontjában túlságosan is elfogadta a polgári lét által sugallt fogalmakat, szempontokat, mert legalábbis kifejtésmódjában nem eléggé érvényesítette mondanójának a polgárlétet meghaladó voltát, nem tudatosította kellőképpen az értelmiségi nézőpontnak a polgári nézőponttól való különbözősését, amannak emehhez képest való elsőbbségét.

A gyakorlati tevékenységet egységes elvek alá vonó, azaz a civilizációt építő polgár is tud a transzcendens létről, az értelmiséginek azonban nemcsak képzelete, fogalma van a dolgokon túlmutató egésze, egységről, vagyis az értelmi-

ségi nemcsak beszél a létről, hanem róla személyes tapasztalata is van, és e tapasztalata révén a lét szempontját mint igazságot gondolkodásában és magatartásában a polgártól eltérően föltétlenül érvényesíti. A transzcendens létet a maga erejéből, a maga kezdeményezőkézsége révén meg nem tapasztaló és a lét értelmiségi tapasztalatát mint hagyományt el nem fogadó polgár a létet, az igazságot olyan nyomasztó túlvilági hatalomként érzékeli, amelynek az ember magát csak engedelmesen alávetheti, magát a polgár Istenhez képest főképp pornak és hamunak tekinti. Az értelmiségi viszont, akit személyes léttapasztalata abban az életmódban részesít, hogy a létigazságot érvényesítve saját hajlamait követi, a polgárral ellentétben magát mindenekelőtt Isten képére és hasonlatosságára teremtettnek tekinti. Azt a gondolkodást, amelyben a polgár szempontja dominál, istenközpontúnak, azt pedig, amelyben az értelmiségi szempontja, emberközpontúnak nevezzük.

Az emberközpontú szemléletet elsőként — az igazságot személyesen megtapasztalhatónak mutató — Biblia fogalmazta meg. A bibliai pátriarkák voltak az első értelmiségiek, akik magukat minden más emberrel együtt Isten képére és hasonlatosságára teremtettnek tekintették. Ugyanakkor, bár a Biblia szövegeit következetesen áthatja az igazság személyes megtapasztalhatóságának igénye és lehetősége, e könyv, könyvek mondandóikat az istenközpontúság fogalmaival, szempontjából adják elő, a bennük érvényesülő szemlélet adekvát kifejtésére úgy mond nem vállalkoznak. Mintha a bibliai pátriarkák és próféták inkább bíztak volna a sajátos polgári és a sajátos értelmiségi szempontok külön-külön kielégítésében, mondván: legyen kinek-kinek a maga hite szerint, semmint hogy a maguk értelmiségi látásmódját mindenki számára láthatóvá akarták volna tenni, semmint hogy az emberi létezés egységes gondolati megalapozása szempontjából benne rejlő lehetőségeket közvetlenül realizálni kísérelték volna. Ez a bibliai szövegek keletkezésének korában kultúrtörténetileg még nem volt időszerű, a Bibliában érvényesülő történeti szemlélet ezen igény teljesülését mintegy a jövőbe helyezte.

Az emberlét ontikus megalapozottságáról való személyes gondoskodás feladatát először megtapasztaló bibliai pátriarkák mintegy megelégedtek tapasztalatuk közvetlen, empirikus átadásával, nem érezték szükségét annak, hogy e tapasztalatot tudatosítsák, tevékenységüknek fogalmát adják, hogy saját föllépésük kultúrtörténeti jelentőségéről értekezzenek. Nevezetesen nem vetettek számot azzal, és ez a számvetés Ábrahám föllépésétől a mai napig nem történt meg, hogy tanításaik, történeteik a polgári szemlélettől áthatott (hiszen a polgári szemlélet jegyében létrehozott) civilizáció közegében hangzanak el és hatnak, azaz hogy az igazságot személyesen megtapasztaló értelmiségi mentalitásról szóló, az emberközpontú szemléletet sugalló közléseik végeredményben nem teszik kérdésessé a polgári mentalitás által sugallt istenközpontú szemlélet világbeli érvényét. Megelégedtek azzal, hogy megállapításaik, ítéleteik saját kultúrájukon belül hassanak, hogy a jobb belátásra térítés reményében vagy pusztán a maguk igazában megbizonyosodás céljából korholják Ninive, Babilon vagy Egyiptom lakóit, a nagy civilizációs központok létrehozóit, valamint a választott néppel együtt élő kánaánitákat. Őket megnyugtatta az a hit, hogy Istenük amazok isteneivel, bálványaival, faragott képeivel szemben diadalmaskodni fog, vagyis gondolkodásukat és maga-

tartásukat a vallásukban adott kultúrtörténeti ígérethez igazították (és mint tudjuk, ezt nem alaptalanul tették), de egyelőre tartózkodtak annak realizálásától, a maguk részéről nem tettek közvetlen erőfeszítéseket a kultúrtörténeti ígéret teljesülése, az istenközpontú nyelv és az emberközpontú gondolkodás közötti feszültség megszüntetése, az értelmiségi mentalitásnak a polgári mentalitáshoz, a léttapasztaló kultúrának a létrekérdő civilizációhoz képest való elsőbbségének érvényesítése érdekében.

Mivel a civilizációt létrehozó polgár alakította ki elsőként a maga sajátos szemléletmódját, s mivel a lét teljességét megtapasztalni akaró értelmiségi a maga mentalitását csak a polgári mentalitás elismerése esetén alakíthatta ki, a polgári mentalitás mind a mai napig elsődlegesnek, meghatározónak mutatkozik. Ugyanakkor pedig mivel a polgár nem képes saját pozíciójának a lét rendjéhez igazítását megoldani, s mivel az értelmiségi által képviselt léttapasztaltató, az emberlétet szellemileg megalapozó kultúra fundamentálisabb az emberi létezésnek a dolgok közé illesztését vállaló civilizációnál, a kultúrtörténet tanulságainak feldolgozása és problémáinak kezelése céljából indokolt — egy radikális szemléletváltás minden terhét vállalva — az emberközpontú értelmiségi szemlélet elsőbbségét gondolkodásunkban érvényesíteni.

Amikor két és fél évszázaddal ezelőtt a felvilágosodáshoz és a nagy forradalomhoz köthetően a polgár egyszerre megtagadta az értelmiségi léttapasztaltatnak, a hagyománynak mint tőle idegen arisztokratikus szempontnak az elfogadását, mikor egyszerre felmondta az európai kultúrán belül hagyományosan elvárható és egyedül normálisnak mondható kultúratiszteletet, az annak megmutatkozásait jelentette, hogy az istenközpontú nyelvnek, fogalomrendszernek és az emberközpontú szemléletmódnak a Bibliát jellemző szinkretizmusa gondolkodásunk mai rendjében tovább nem tartható, hogy időszerűvé vált a zsidó-keresztény hagyományban adott kultúrtörténeti ígéretet realizálni, a kultúrának a civilizációhoz képest való elsőbbségét intellektuálisan megvilágítani. Míg a korábbi válságok alkalmával így vagy úgy, előbb vagy utóbb mindig sikerült a polgárral a hagyományt elfogadtatni, a polgárt a kultúrtörténeti ígéret vonzásában tartani, a léttapasztaló és a léttapasztalat érvényesítéséről gondoskodó értelmiségi személyes élményét a polgárral megosztani, most nyilvánvalóvá vált, hogy erre a jövőben nem nyílik lehetőség, hogy itt az ideje az emberi létezés ontikus megalapozottságának tapasztalatát közvetlenül a polgár élményévé tenni, hogy nem lehet tovább halasztani a gondolkodás létfelejtő, kultúravesztő polgári-civilizatórikus rendjének az adekvát ontikus-kultúrtörténeti nyelvvel való felváltását.

Mindaz, ami az utóbbi két, két és fél évszázadban történt, úgy értelmezhető, mint annak egyre szuggesztívebb beláttatása, hogy egyfelől az európai kultúra rendjét felforgató, valódi arányait nem ismerő és eltorzító lázadó polgárnak nincs és nem lehet igaza, másfelől pedig hogy a lázadásban feltáruló (bár a lázadó polgár programjában meg nem fogalmazódó) problémák elrendezése nélkül nem lehet helyreállítani az európai kultúra rendjét, a változott körülmények között ismételen megtalálni annak valódi arányait. Nem lehet arra számítani, hogy a polgár belátja, de nem is kell arra várni, hogy belássa, státusának ontikus megalapozatlansága és a létének ontikus megalapozására alkalmatlan polgári-civilizatórikus

gondolkodás uralma a problémák elrendezésének legfőbb akadály, hogy a baj mélyebben gyökerezik, mint azt az értelmiségi léttapasztalat ellen lázadó és az értelmiségi úgynevezett arisztokratikus felsőbbbségét dacosan elutasító, a maga így értett szabadságát bálványozó, vagyis az igazságot szem előtt tartani nem tudó lázadó polgár sejtene, sejthetné. Az önfelszabadítás soha véget nem érő rohamai-ba belefáradó, a lázadás szünni nem akaró görccseiben tehetetlenül vergődő polgárt szuverén értelmiségi gesztussal meg kell szabadítani a civilizáció elidegenítő, létfelejtető nyelvének, fogalomrendszerének az ő erejét meghaladó terhétől, érvényesíteni kell azt az ontikus-kultúrtörténeti fogalomrendszert, amely ugyan nem a polgáré, nem elsősorban a polgáré, hanem a hagyományt képviselő, a létet megtapasztaló értelmiségié, de amely a dolgok miként voltak polgári belátását végre lehetővé teszi, amely a polgári mentalitás ontikus alapjainak közvetlen, személyes érvényesülését végre garantálja.

A polgárlét ontikus megalapozottságának polgári belátása nyomán érthetővé válik, hogy a polgár legkarakterisztikusabb teljesítménye, a polgárosodás nem pusztán technikai eszközök előállítását és széles körű alkalmazását jelenti, az nem pusztán az emberi életnek a dolgok közé illesztésén fáradozó polgár magánprodukcója a "haladást" tüzzel-vassal akadályozó arisztokratikus osztályok ellenében, hogy a polgárosodás — mint minden kultúrtörténeti teljesítmény — ontikusan megalapozott, és mint minden kultúrtörténeti teljesítmény az egész társadalom közös erőfeszítésének gyümölcse. Tehát merőben egyoldalú, a polgárlét ontikus alapjait szem elől tévesztő a polgárosodásnak az a liberális, felszabadító koncepciója, amely az utóbbi két évszázadot felölelő polgári korszakban a polgárosodást kizárólag az önérzetes városiak, a jogait ismerő és bátran, okosan védelmező citoyen feladatának tekintette, illetve amely a polgárosodás ügyén fáradozó polgárban nem ismerte fel az erőfeszítéseit inspiráló kultúratiszteletet, a lét értelmiségi tapasztalatának, a hagyománynak közvetett elfogadását. Ma, a polgári korszak jelen pontján, minden bizonnyal végpontján, amikor a polgár korábbi kultúratisztelete elapadt, amikor a vállalkozó vagy menedzser, az iparral vagy a kereskedelemmel foglalkozó ember: a mai polgár nem mutat arra hajlandóságot, hogy a polgárosodás ügyén fáradozó citoyen legyen, amikor szomorú kényszerhelyzetből és nem a polgár pozícióinak szándékos aláásása következtében a polgárosodás ügyének képviselője az értelmiségire vár, amikor az értelmiségi a polgárosodás ügye iránti elkötelezettségével magára maradt, nem nehéz belátni e feladat ontikus jellegét, a demokrácia, a szabadság és az egyenlőség eszméjének az egész emberiséget, az értelmiséget és a polgárt egyaránt érintő voltát, illetve felismerni korábbi polgári kisajátításának károságát, indokolatlanságát, értelmetlenségét.

Ha valaki a polgárosodás korábbi, liberális modelljének büvököréből való kilépésre képtelenül — a citoyen erények jelenbeli elapadása láttán — úgy találja, hogy a jelenben és a belátható jövőben polgárosodásról, a társadalom egészének életét meghatározó erős középosztály, a polgárság kialakulásáról nem lehet szó, hogy az ilyen irányú tervek, remények, várankozások, az ebbe az irányba ható próbálkozások az értelmiségi álmodozásnak, a realitásérzék hiányának, ezen jellegzetes értelmiségi fogyatékoságnak a megnyilvánulásai, akkor határozottan le kell

szögeznünk, hogy a polgárnak, vagyis minden, civilizációs feladatokkal bajlódó embernek nap mint nap megújuló formában jelentkező érdeke a demokrácia, a szabadság és a egyenlőség értékeinek az érvényesülése, a polgárosodás ügyének az előbbre jutása, akár rendelkezik citoyen erényekkel, akár nem, akár van benne hajlam a polgárosodás ügyét szolgálni, akár nincs. Ha tehát a gondolkodás ontikus-kultúrtörténeti rendje módot ad arra, hogy a polgár — saját létének ontikus megalapozottságát és az értelmiségi szerepkörrel való ontikus közösségét belátva — erre a reális érdekére figyeljen, és ne azokra az irracionális késztetésekre, amelyek a polgárosodás korábbi, liberális modelljéből, a kulturális lázadás — kultúrtörténeti lehetőségeit mára kimerített — állapotából következnek, akkor nagyon is lehetséges, hogy a polgárosodás történetében modellváltás álljon be, és hogy a polgárosodás a kilátástalanság mai látszata ellenére az ontikus modellben, értelmiségi kezdeményezésre ismételten meginduljon. Úgy tűnik, nincs semmi okunk, hogy a polgárosodás ontikus-kultúrtörténeti modelljét a korábbi liberális modellnél kevésbé konkrétan, kevésbé eredményesnek, kevésbé kivitelezhetőnek tekintsük.

Az elmondottakból következően a polgárosodás ügyének az érdekében fáradozó értelmiségi tevékenységét nem pontatlan prófétálásnak nevezni, és tulajdonképpen indokolatlan az efféle szerepvállalást, az úgynevezett prófétálást idejémtúlnak, korszerűtlennek ítélni. Az ilyen kétségek és fenntartások kinyilvánítását egyebek között az motiválja, hogy a múlt században metaforikus jelleggel az a romantikus polgár nevezte a közügyekben fáradozását prófétálásnak, aki egyfelől a vállalt feladat szempontjából még végzetes fogyatékossgként értékelte saját pozíciójának ontikus megalapozatlanságát, másfelől az egész kultúrtörténetet romantizálva, bármiféle közéleti fellépés ontikus megalapozhatóságában kételkedve, lényegében a bibliai próféták föllépését is ontikusan megalapozatlannak találta. De a prófétálás korszerűségében való kételkedéshez hozzájárul az is, hogy a bibliai próféták — mondjuk a tevékenységét Ninivébe áttevő Jónástól eltekintve — a nagy civilizációkkal magát szembeállító választott néphez szóltak, és például a termékenységmítoszoknak hódoló kánaánitákat, vagyis a polgárokat kultúrájukon kívül állóknak, az ő kultúrájukból magukat kirekesztőknek tekintették szemben a keresztény Európa társadalmával, amelyek egyetemességének legfőbb biztosítéka a keresztény kultúrán belül kibontakozott polgári kultúratisztelet, a civilizációs tevékenységre orientálódott polgárságnak az ekkor lehetővé váló kulturális integrálása, az értelmiségi szerep elsőbbségének tapasztalatát hordozó keresztény-zsidó kultúrán belül kerülése. Ha a polgári mentalitás ontikus megalapozottsága, illetve az értelmiségi szerepnek a polgári szerephez képest való elsőbbsége a polgár számára is beláthatóvá válik, aminek, mint jeleztük, első számú föltétele a kultúránkban adott tapasztalatot teljes értékűen megszólaltató emberközpontú fogalomrendszer érvényesülése, semmi akadály nem lehet annak, hogy a prófétaszerep ontikus jellege, a prófétálás konkrétasága, értelmessége beláthatóvá váljon, valamint hogy az értelmiség prófétai fellépése a mi modern világunkban is érvényes, korszerű és hatásos lehessen. A szekularizált gondolkodásnak azt az előítéletét pedig, hogy a Biblia az összes klasszikussal, az emberiség minden múltbeli szellemi teljesítményével egyetemben archaikus állapotokhoz kötődő muzeális emlék,

nyilvánvaló abszurditásának tudatában és a szerepébe belegabalyodott lázadó polgár szellemi-kulturális kompetenciavesztésének bizonyítékaként paradox módon az álláspontunkat igazoló érvnek tekintjük.

A polgárosodás ügyét szuverén módon vállaló értelmiségi fellépését azért találó prófétálásnak nevezni, mert nem egyszerűen valamely, a társadalomban jelentkező anyagi, lelki igény kielégítésére vagy intellektuális probléma áthidalására vállalkozik, bár ilyen elemei természetesen az értelmiségi fellépésnek is vannak, hanem olyan szellemi-kulturális igény kielégítésének módozatait keresi, amelynek végső soron ő maga az egyetlen hiteles és adekvát megszólaltatója, amelynek csak ő adhat hitelesen, megfelelő formában hangot. Európa nyugati felében, ahol a citoyenerények jelenbeli elapadásáig kultúra és civilizáció szempontja nem vált el egymástól, ahol a kultúratisztelő polgár a legutóbbi időig komolyan kísérletezett a hagyomány arisztokratikus-értelmiségi képviselőjének helyettesítésével, azért csökken ma a társadalom közéleti kérdések iránti fogékonysága, mert a polgár csak kézzelfogható szociális, osztályellentétek hatására érzi magát a közéleti föllépésre motiváltnak, és azok híján úgy véli, hogy a polgárosodás történelmi folyamata befejeződött, az arisztokratikus berendezkedés fölötti győzelmét követően a polgári értékek érvényesülésének nem lehet akadálya. Európa keleti felében viszont, ahol kultúra és civilizáció szempontja sosem volt összhangban egymással, ahol kezdettől fogva látszott, hogy a polgári kultúratisztelet sosem lesz képes átvenni a hagyomány arisztokratikus képviselőjének szerepét, hiszen az előbbi az utóbbiból táplálkozik, s annak kiszorulásával ez is elapad, a polgárosodásról éppen ügyének látszólagos kilátástalansága miatt ítélnék ma úgy, hogy nincs róla mit beszélni. A probléma létének tagadása és a probléma kezelhetetlenségének állítása, e két, egymást kizáró véglet azonban egyaránt csupán arról tanúskodik, hogy a polgárosodás ügye, a demokrácia, a szabadság és az egyenlőség érvényesítése fölötti örökös feladata mint személyes, szellemi-kulturális vonatkozásokat magában rejtő kérdés, meghaladja a polgár lehetőségeit, mint ahogy mindig is meghaladta.

Mindez arra vet fényt, hogy Európa egységét, a keresztény-zsidó kultúra ügyét többé nem lehet a civilizáció elsőbbségének fikciója jegyében szemlélni, s ami azzal egyenértékű, az elmúlt két évszázadhoz hasonlóan garanciáját illuzórikusan a polgárságban látni. Az emberlét szellemi-kulturális alapjainak szem előtt tartását vállaló értelmiségi mentalitásra van szükség ahhoz, hogy a polgárosodás továbbvitele, folyamatának fenntartása iránti igényt kimondjuk, és az érdekében szükségesnek látszó erőfeszítéseket elindítsuk, hogy a polgárosodás és a demokrácia ontikus megalapozottságát biztosítsuk. A problémák szellemi-kulturális síkra áttételének megfelelően le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy a polgárosult viszonyok a technikai-civilizációs javak meghonosodásával nyugatról keletre automatikusan terjednek, illetve le kell lepleznünk azt a tendenciózusan pesszimista vélekedést, amely szerint a kontinens keleti felének polgárosodásával – az esetleges gazdasági-technikai haladás ellenére – belátható időn belül nem számolhatunk. Mivel a személytelen gyakorlati szempontok mellett a személyes közéleti fellépésben megtestesülő szellemi-kulturális tapasztalatot is tekintetbe vevő értelmiségi a történelem jelenségeiben nemcsak bizonyos viszonyok kialakulását látja,

hanem egyben a létigazságot megtapasztaltató, a közéleti föllépést orientáló és megerősítő értelemteljesülési folyamatot is, a polgárosodás ontikus-kultúrtörténeti modellje jegyében, az értelmiségi prófétálás révén lehetségesnek mutatkozik az, hogy realizálódjon Európa kulturális egysége, amely egyébként igazában sohasem volt kétséges, de amely polgári-civilizációs alapon, a kulturális kérdéseket objektívnek mutató, az embertől elidegenítő és a közéleti föllépéstől az embert eltanácsoló istenközpontú-polgári mentalitás jegyében többé nem realizálható.

Az emberközpontú értelmiségi szemléletmódnak az istenközpontú polgári fogalomrendszer mögé rejtőzése, a civilizációs-polgári mentalitásnak a kulturális-értelmiségi mentalitáshoz képest való fiktív elsőbbsége mint a múltban kultúrtörténetileg egyedül lehetséges szemléletmód magyarázza egyebek között, hogy az evangéliumi tanításnak két, a keleti, valamint a nyugati kereszténységet jellemző válfaja alakult ki, hogy a kultúrtörténet paradox logikájának teljes átlátásától, ettől a — történelmét élő és a történelemben szellemi-kulturális tapasztalatokat gyűjtő ember számára a lét normája és a teremtés rendje szerint adott — lehetőségtől megfosztva, tapasztalatait két, egymást kiegészítő változatban tárolja, és ezzel a kontinens keleti, illetve nyugati felét egymástól eltérő út megtételére kényszerítse. Míg a keleti kereszténység, az ortodoxia inkább azt tartotta feladatának, hogy a Biblia-emberközpontú világképét tartsa szem előtt, és a polgár istenközpontú gondolkodásában rejlt félreértésektől óvjon, érvényesülési körében a polgári kultúratisztelet kibontakozását kellő mértékben nem biztosíthatta, a nyugati, katolikus kereszténység az istenközpontú fogalomrendszerre, nyelvre támaszkodva a hangsúlyt a polgári kultúratiszteletre helyezte, és a hagyomány értelmiségi képviselőének feladatát nem tudta amattól kellőképpen megkülönböztetni. Így állt elő az a helyzet, hogy keleten a kultúrán kívül maradó vagy a kultúrából kiszoruló polgár civilizációs szerepkörét is feladva a társadalmat a káosz állapotába taszította, nyugaton pedig, hogy a szellemi-kulturális szempont ontikus jellegét elhomályosítva, az arisztokratikus szerepvállalás szükséges voltáról megfeledkezve, magát tekintette a társadalom egyedüli és teljes értékű képviselőjének.

Talán nem indokolatlan ebben a helyzetben úgy tekinteni Kelet-Közép-Európára, amely ma a polgárosodásának feladatával szembenezésre ismételten lehetőséget kapott, illetve arra ismételten rákényszerült, amely a kelet-európai társadalom kultúrtörténeti gyökerű megbomlásának következményeit a közelmúltban közvetlen formában megszenvedte, de amely jelentős részében a nyugati civilizáció, a nyugati kereszténység vonzáskörébe tartozik, mint amelynek egyfelől nincs oka a civilizáció áldásainak spontán kiáradásában hinni, de amelynek adottságai azt sem motiválják, hogy a civilizáció megrekedésébe belenyugodva a káosz és az anarchia állapotába süllyedjen, mint amely a felszínes polgári optimizmus és a nem kevésbé felszínes polgári pesszimizmus értelmetlen szélsőségeit elutasítva, az ontikus értelmiségi szerepvállalás kezdeményezésének kedvező terepe lehet. Bár természetesen arra nem számíthatunk, hogy térségünk önálló civilizációs tényezővé válhat, hogy a Nyugat és a Kelet jelentette alternatívát valamiféle, hozzájuk képest harmadik gazdasági-politikai út felkínálásával gazdagíthatja, arra azonban nagyon is lehet gondolni, hogy ellentétük oldásának, az egységes európai kultúra történelmi meghasonlottságának felszámolódási folyamatában a szelle-

mi-kulturális katalizátor szerepét játssza. Minden jel szerint éppen Kelet-Közép-Európa motivált arra, hogy a keleti széthullás és a nyugati önelégültség, szellemi-kulturális bezárkózás pólusai között kicsiholja azt a szellemi szikrát, amely az utóbbi két évszázadban felhalmozódott kultúrtörténeti tapasztalatok tudatosításához, kimondásához és életünkben való érvényesítéséhez szükséges, amely nélkül a jelen holtpontjáról nem mozdulhatunk ki, s amely nélkül ez a tapasztalat holt tőke maradna.

A szerepek, úgy tűnik, világosak, a kultúrtörténet paradox logikája kifogástalanul működik, a történelemben folyó léttapasztalást semmi sem tartóztatja fel. Egyrészt senkinek nem kell saját teljesítményei jelentőségét eltúloznia, eredményeit kizárólagosnak tekintenie, másrészt senkinek nem kell kudarcai miatt kétségbeesnie, és főképp senki esetében nem indokolt, hogy a maga kudarcaiért túlságosan a kultúrtörténet valamely más tényezőjét hibáztassa. A Kelet civilizációs széthullását be kell vallani, és tudomásul kell venni, hogy polgári kultúratisztele hiányában nincs, aki ott e széthullás európai érvényű tapasztalatainak levonását kezdeményezze. De közben tudni kell, hogy az elmúlt két évszázad történelmi erőfeszítéseinek Kelet-Európában sem ez a csődtömeg az egyetlen hozadéka, hanem egyebek között az a klasszikus orosz irodalom is, amely időközben az európai gondolkodás integráns részévé vált, amelyről a mérleg megvonása közben sem feledkezhetünk meg, s amelynek figyelmen kívül hagyása esetén nincs esélyünk dolgainkat újragondolni. Jóllehet a Nyugat civilizációs szilárdsága, a polgári kultúratisztele nyugati reflexe nélkül nem lenne elég szellemi-lelki terünk, közéleti mozgásszabadságunk ahhoz, hogy a keleti széthullásból adódó tapasztalatokat megfogalmazzuk, de a maga szilárdságát természetesnek, a jóságos Isten mindenki számára adódó ajándékának tekintő Nyugat soha nem fogja kezdeményezni ezeknek a dolgok mai rendjét alaposan átalakító tanulságoknak a levonását, vagyis a maga erejéből soha nem lesz képes leküzdeni az arisztokratikus értelmiségi kultúráképviselő elhomályosulásának, a polgári közegben való feloldódásának következményeit, teljes mértékben levonni azokat a tanulságokat, amelyek a klasszikus orosz irodalomból adódnak. Kelet-Közép-Európa szerepe ebben a helyzetben jól látható, és Kelet-Közép-Európa előbb-utóbb kénytelen lesz megérteni ezt a kikerülhetetlenül ráháruló szerepet.

A kelet-közép-európai térség egészét sajátos kultúrtörténeti helyzete fogja egybe, de e kultúrtörténeti helyzet egymaga, a benne kifejeződő kényszer, a belőle fakadó tapasztalatok nem lehetnek elégségesek ahhoz, hogy az emberközpontú gondolkodás kezdeményezését, az értelmiségi prófétálás elindítását inspirálják. Ehhez, úgy tűnik, arra a sajátos beállítottságra van szükség, amely a magyar kultúrában a prófétálást már hosszú évszázadok óta kialakította, amely nálunk a prófétálásnak sajátos, a kívül álló szemlélő által extrémnek, anakronisztikusnak ítélt hagyományát kezdeményezte, és amely kultúránkat sokak szemében az európai sztenderdhez nem illeszkedőnek tüntette föl. A magyar kultúra a gondolkodás egyetemességének személytelen, intellektuális biztosítékai iránt mérsékelt érdeklődést mutatva, és inkább az egyetemesség személyes, közéleti-politikai eszközökkel való biztosításában bízva, vagyis az istenközpontú polgári-civilizatórikus gondolkodás mindenhatóságával szemben mély szkepszist táplálva, és az ember-

központú gondolkodás iránti hajlamát elárulva, a kontinens indoeurópai népeivel és a zsidósággal ellentétben lényegében nem osztotta azt a zsidó-keresztény kultúrában máig érvényesülő illúziót, hogy a Biblia emberközpontú szemléletét, az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtettségének sajátos bibliai eszméjét az istenközpontú gondolkodás fogalmaival ki lehet fejezni. Gondolkodásunknak ezt a sajátosságát minden bizonnyal az magyarázza, hogy a magyarság az indoeurópai népekkel és a zsidósággal ellentétben előbb ismerkedett meg az emberközpontú gondolkodást sugalló Bibliával, mint a civilizációval, és ezért annak istenközpontú nyelve, fogalomrendszere iránt többé-kevésbé érzéketlen maradt, miközben a török népekkel és a többi finnugor néppel ellentétben a keresztény-zsidó kultúra teljes jogú tagjává vált, annak egyetemességigényét maga is osztotta. A magyar gondolkodás ezt az intuícióját a kultúrtörténeti föltételek hiánya miatt saját körén kívül nem tudta elismertetni, de arra sem volt módja, illetve arra sem volt hajlamos, hogy pusztán korszerűtlensége miatt eltekintsen tőle. Kultúráját – mint minden nép a magáét – ennek az intuíciónak a jegyében alakította ki, és mintha a mai kultúrtörténeti problémahelyzetben lehetőség nyílna arra, hogy e kultúra egyetemes érdekű tapasztalatait kifejtse, azokat a maga számára tudatosítsa, és mindenki más számára megközelíthetővé tegye.

A polgárlét ontikus alapjainak beláthatóvá tétele, valamint azzal szoros összefüggésben az arisztokratikus-értelmiségi föllépés föltételeinek újbóli kidolgozása, vagyis az Isten képére és hasonlatosságára teremtettség eszméjét kiemelő emberközpontú gondolkodásnak a korábbi, istenközpontú gondolkodás helyébe állítása úgy értelmezhető, mint a reneszánsz által kezdeményezett és a polgári korszak beköszöntével, a romantikus fordulatot követően megingott, századunkra pedig teljes abszurdításba fulladt újkori humanizmusnak a megújítása. Az értelmiségi szerepvállalásra, az igazság arisztokratikus képviselőjére kívánta alapozni az emberi együttélést a reneszánsz humanizmus is, az Isten képére teremtettség gondolatát az ember por és hamu voltának élménye elé állítva, de úttörő kezdeményezését megtéve a maga korában még nem vethetett kellőképpen számot azzal, hogy e két elv nem kizárja, hanem föltételezi egymást, hogy polgári és arisztokratikus mentalitás kettőssége a lét rendje szerint való, s hogy ennek megfelelően az emberközpontú gondolkodás bevezetése végső soron nem az arisztokratikus és polgári mentalitás közötti különbség eltűnését, a polgár emancipálását fogja eredményezni, hanem a polgári létezésnek az arisztokratikus-értelmiségi létezés melletti megerősítését, ontikus megalapozását.

Mint tudjuk, az újkornak mind a mai napig nem sikerült a középkort tökéletesen meghaladnia, mint múltat teljes egészében maga mögé utasítania, mint tudjuk, a romantikus polgári lázadást követően – tulajdonképpen mindmáig megmagyarázhatatlanul – a középkor utáni sóvárgás uralkodott el kultúránkban, illetve századunkban egy olyan állapotba zuhantunk, amelyet csak azért nevezünk középkorinak, mert újkorinak többnyire igen nehéz neveznünk, s amelyet a középkorhoz hasonlítani méltánytalanság, sértés a középkorral szemben. Mindez, úgy tűnik, azért van, mert ami az emberközpontú világkép érvényesítésének érdekében az elmúlt félévezredben történt, az inkább a nyugati civilizáció nagy kalandja, egy a maga nemében mindenképpen nagyszabású, heroikus és a kultúrtörténet

sajátos paradox logikáját követő vállalkozás volt, mintsem a lét rendje által diktált fordulat tényleges végrehajtása, mintsem a lét rendjének érvényesítése. Amennyire hasznos és szükséges volt, hogy hitétől fölbátorítva a Nyugat a kultúrtörténeti sugallatnak engedjen, és e nagy kalandba belevágjon, annyira kívánatos most, hogy – teljesítménye értelmességébe vetett hitének elvesztése nélkül – a szerepüket betöltött, mára anakronisztikussá vált illúzióival leszámoljon.

A polgárlét ontikus megalapozottságának belátása, a polgárosodás ontikus modelljének érvényesítése annak felismerését föltételezi, hogy az emberközpontú gondolkodás bevezetése igazában nem a polgár arisztokratává emancipálásától, az értelmiségi szerepkörnek a polgár általi elsajátításától függ, hanem attól, mennyire sikerül a lázadó polgárnak a tömeglétbe süllyedés veszélyét elkerülnie, státusának ontikus alapjait megőriznie, azaz polgárnak maradnia. A polgár jelenbeli kultúrába integráltságának és a polgárosodás liberális modelljének alapvető hiányossága, hogy a polgár létezését olyan természetes állapotnak tekinti, amelyhez képest a művelődés, a civilizáció révén csak emelkedni lehet, hogy nem képes annak a kiemeltségnek az érzékelésére, amelyet a transzcendens létreállítottság, illetve annak a veszélynek a mérlegelésére, amit a róla való lecsúszás jelent. A személyes kultúratiszteletnek mint "racionálisan", intellektuálisan nem indokolható megnyilvánulásnak elmaradása nyomán a polgárerények elsorvadnak, s az öntudatos városlakó, a polgár egyre inkább nyárspolgárrá, világpolgárrá vagy proletárrá válik, a tömeglét különböző változatait produkálja.

A polgárosodás ontikus modelljének bevezetésén fáradozó, vagyis a prófétáló értelmiségi útjában a tényleges akadályt nem a civilizáció jól működő struktúráiban tevékenykedő és észleleteire ésszerűen reagáló, bár citoyenerényeket már nem mutató és személyes kultúratiszteletét feladó polgár képezi, hanem az a tömegember, aki esetleg nagyon konszolidáltnak mutatkozik, de a legkisebb szellemi-lelki megrázkódtatás hatására kivetkőzik magából, és ésszerű reakciókra már nem képes. Bármennyire nem tekinthető célnak a tömeglét különböző formáinak irritálása, és bármennyire nem épületes vagy nem kellemes a vele való bajlódás, az ütközések alapján nem kerülhetők el (az igazságtól elforduló, a sértődékenységre beállított létformában a legártatlanabb személyes megnyilvánulás is sértésnek minősül), és annyi haszna mindenképpen van, hogy a polgár meg a tömeglét jelenbeli békés egymás mellett élését, lappangó szimbiózisát leleplezi, valamint az elhatárolódás szükségességének tapasztalatát erősíti. A tömeglét különböző formái pedig, bármennyire kellemetlenek, a létigazság érvényesítését megengedő demokratikus berendezkedés esetén nem igazán veszélyesek, hiszen ontikus alap híján vannak, nem lépik túl a gyakorlati, anyagi létezés közeget. Továbbá érdemes emlékezetünkben tartani, hogy nem a polgárosodás ontikus modelljét alkalmazó értelmiséginek kell megfordítania a dolgokat. A kultúrtörténeti fordulat valójában már akkor beállt, amikor a baloldali diktatúra értelmetlensége lelepleződött, és amikor azzal együtt a liberális modell kudarcára fény derült. A prófétáló értelmiségi nem a tényeknek hátat fordítva, elvontan moralizál, szava nem eleve pusztába kiáltott szó, hiszen az események menetét értelmezve ad hangot annak a személyes igénynek, amely ugyanakkor valóban egyedül lehet képes a dolgok menetét a kívánt irányba terelni, a viszonyainkban adott lehetőséget realizálni.

A problémák konkrét, személyes kezelése és az elvont moralizálás nem egy dolog, a kettő kizárja egymást. A személyes közéleti föllépés jelenbeli lehetőségeit éppen az korlátozza, hogy a polgári kultúratizslet beszűkülése következtében az igazság melletti személyes kiállás könnyen félreértés áldozatául esik, eleve elvont moralizálásnak minősül, hogy a hagyományos istenközpontú fogalomrendszer a kultúránkban adott intenciókat elhomályosítva, ma már végeredményben minden személyes megnyilatkozást felesleges okvetetlenkedésnek, rideg, személytelen szabályok érthetetlen erőszakolásának minősít. Ezért az értelmiség közéleti szerepvállalását, a polgárosodás ügyében való prófétálását nem lehet elválasztani az ontikus-kultúrtörténeti szemléletmódtól, az emberközpontú gondolkodás bevezetésének, a humanista hagyomány ilyen alapon történő megújításának deklarálása nélkül az nem lehet eredményes.